

SADRŽAJ

I Novogodišnje večer	7
II Kako pobeđuju demagozi	25
III Budućnost nostalgije	54
IV Slapovi laži	100
V Prerijski požar	134
VI Nedovršenost istorije	162
Reči zahvalnosti	179
Napomene	181
O autorki	193

I

NOVOGODIŠNJE VEČE

Trideset prvog decembra 1999. godine priredili smo zabavu. Bio je kraj jednog milenijuma, početak novog i ljudi su uistinu želeli da proslave, ako je moguće na nekom egzotičnom mestu. Naša je zabava zadovoljavala taj kriterijum. Priredili smo je u Hobjelinu, maloj plemićkoj kući na posedu u severozapadnoj Poljskoj, koju su deceniju ranije kupili moj suprug i njegovi roditelji za onoliko novca koliko su koštale cigle, kada je bila plesniva ruina u kojoj se nije moglo stanovati, nerenovirana još od prethodnih stanara koji su pobjegli pred Crvenom armijom 1945. Kuću smo obnovili ili barem njen najveći deo, mada veoma sporo. Nije sve bilo gotovo do 1999. ali je krov bio nov, kao i prostran, sveže okrečen salon bez ikakvog nameštaja, savršen za zabavu.

Gosti su bili raznoliki: prijatelji novinari iz Londona i Moskve, nekoliko mlađih diplomata sa službom u Varšavi, dva prijatelja pristigla iz Njujorka. No, većina su bili Poljaci, naši prijatelji i kolege mog supruga, Radeka Sikorskog (Radek Sikorski), koji je tada bio zamenik ministra spoljnih poslova u poljskoj vladi desnog centra. Bilo je takođe i lokalnih prijatelja, neki su bili Radekovi drugovi iz škole, kao i velika grupa rođaka. Došlo je i nekoliko mlađahnih poljskih novinara, niko posebno slavan, zajedno s par državnih službenika i jednim ili dva mlađa člana vlade.

Grubo govoreći, većinu nas mogli ste smestiti pod opštu kategoriju onog što Poljaci nazivaju desnicom, konzervativci, antikomunisti. Ipak, u tom istorijskom trenutku takođe biste mogli većinu nas nazvati i liberalima: liberali kada je reč o slobodnom tržištu, klasični liberali, možda sledbenici Margaret Tačer (Margaret Thatcher). Čak i oni koji su imali manje čvrste stavove u vezi s ekonomijom verovali su u demokratiju, vladavinu prava i međusobnu kontrolu različitih grana vlasti, a kada je reč o Poljskoj da je članica NATO-a, da je na putu priključenja Evropskoj uniji i da je integrisani deo moderne Evrope. To je devedesetih godina dvadesetog veka značilo biti „na desnici“.

Kako je veće odmicalo, videlo se da je zabava amaterski organizovana. U ruralnoj Poljskoj devedesetih godina nije postojalo nešto takvo kao katering, pa smo moja svekrva i ja pravile goveđi paprikaš i pečenu repu. Pošto nije bilo hotela, naših stotinak gostiju smestilo se na lokalnim farmama ili kod prijatelja u obližnjem gradu. Imala sam spisak ko će gde biti smešten, ali je nekoliko ljudi ipak završilo spavajući na podu u podrumu. Kasnije tokom večeri priredili smo vatromet, jeftin, *made in China*, onedavno dostupan i verovatno vrlo opasan.

Muzika s kaseta, iz doba pre Spotifaja, dovela je do jedine ozbiljne kulturne podele tokom večeri: numere kojih su se sećali moji američki prijatelji s koledža nisu bile iste one kojih su se sećali Poljaci, tako da je bilo teško da svi igraju u isto vreme. U jednom trenutku popela sam se na sprat, pošto sam čula da je Boris Jeljcin (Борис Николаевич Ельцин) podneo ostavku, napisala kratku kolumnu za britanske novine, a potom se vratila dole i uzela još jednu čašu vina. Oko tri iza ponoći jedna od luđih Poljakinja izvukla

je mali pištolj iz torbe i ispalila čorke u vazduh iz čistog veselja.

Zabava je trajala celu noć, nastavila se kasnim „doručkom“ narednog popodneva i bila je natopljena optimizmom kojeg sam se sećala iz tog vremena. Ponovo smo izgradili našu ruiniranu kuću. Naši prijatelji ponovo su gradili zemlju. Možda je bio dan pre zabave, možda dan posle, posebno se jasno sećam šetnje po snegu s dvojezičnom grupom i svi su pričali u isto vreme; mešali su se engleski i poljski i odjekivali šumom. U tom času, kada je Poljska bila na vrhuncu priključenja Zapadu, osećalo se kao da smo svi u istom timu. Složili smo se u vezi s demokratijom, putem ka napretku i oko toga kako se stvari generalno kreću.

Taj je trenutak prošlost. Sada, gotovo dve decenije kasnije, prešla bih ulicu da izbegnem susret s nekim ljudima koji su bili na toj zabavi. Oni bi sada ne samo odbili da uđu u moju kuću, već bi im bilo neugodno da priznaju da su ikad bili u njoj. Zapravo, otprilike polovina gostiju s te zabave ne razgovara s drugom polovinom. Otudjenje je političke, ne lične prirode. Poljska je sada jedno od najpolarizovanijih društava u Evropi i našli smo se na suprotnim stranama temeljne razdelnice koja ide ne samo kroz poljsku desnicu već, takođe, i kroz staru mađarsku, špansku, francusku, italijansku desnicu i, uz neke razlike, britansku i američku.

Zajedno sa mnom i mojim mužem neki gosti s novogodišnje zabave nastavili su da podržavaju proevropski, protržišni desni centar koji se zalaže za vladavinu prava. Ostali smo u političkim partijama koje su, više ili manje, usklađene s evropskim hrišćanskim demokratama, s liberalnim partijama u Francuskoj i Holandiji i s Republikanskom strankom jednog Džona Mekejna (John McCain).

Neki moji gosti videli su sebe kao levi centar. No, drugi su završili na drugim mestima; oni sada podržavaju nativističku poljsku partiju zvanu Pravo i pravda, partiju koja se dramatično udaljila od stavova koje je zastupala kada je prvi put nakratko predvodila vladu, od 2005. do 2007, i kada je predsednik bio iz njenih redova od 2005. do 2010.

U godinama kada nisu bili na vlasti, vođe Prava i pravde i mnoge njene pristalice polako su počeli da prihvataju jedan drugačiji skup ideja, ne samo ksenofobičan i paranoičan, već i otvoreno autoritaran. Da budemo poštteni prema biračkom telu, nije to svako mogao da vidi: stranka Pravo i pravda 2015. vodila je veoma umerenu kampanju protiv partije desnog centra koja je bila na vlasti osam godina (moj muž je bio član te vlade, iako je podneo ostavku pre izbora) i na čijem je čelu tokom poslednje godine bio slab i bled premijer. Sasvim razumljivo, Poljaci su želeli promenu.

No, pošto je osvojila tanku većinu 2015. smesta je postao očigledan radikalizam Prava i pravde. Nova vlada prekršila je ustav, imenujući na neodgovarajući način nove sudije Ustavnog suda. Kasnije, koristila je jednako neustavan scenario pri pokušaju da popuni poljski Vrhovni sud i napiše zakon osmišljen da kazni sudije čije su presude u suprotnosti s vladinom politikom. Pravo i pravda preuzela je kontrolu nad državnim javnim emiterom, takođe kršeći ustav, otpuštajući popularne novinare i iskusne reportere. Njihove zamene, regrutovane iz redova radikalno desnih onlajn medija, odmah su pokrenule otvorenu propagandu za vladajuću partiju, prožetu lako oborivim lažima, i sve to od novca poreskih obveznika.

Meta su bile i državne institucije. Kada je došla na vlast, partija je otpustila hiljade državnih službenika, zamenjujući

ih aparatčicima ili rođacima partijskih aparatčika. Otpustili su generale koji su imali godine skupe obuke na zapadnim akademijama. Otpustili su diplomate s iskustvom i znanjem stranih jezika. Jednu po jednu, upropastili su i kulturne institucije. Nacionalni muzej ostao je bez izvršnog direktora, međunarodno priznatog kustosa. Zamenio ga je nepoznati akademik bez ikakvog muzejskog iskustva, čija je prva odluka bila da razmontira izložbu moderne i savremene umetnosti. Posle godinu dana podneo je ostavku, ostavljajući muzej u haosu. Na užas međunarodnih pomagača i finansijera, direktor Muzeja istorije poljskih Jevreja, jedinstvene institucije u Evropi koja je otvorena uz velike fanfare par godina ranije, bez objašnjenja je bio suspendovan. Ove priče oličavaju hiljade drugih koje nisu našle put do naslovnih strana. Naša je prijateljica izgubila posao u jednoj državnoj instituciji, na primer, nakon što je prebrzo završila previše projekata. Njen nov i nekvalifikovan direktor očito ju je doživeo kao opasnost.

Vrlo je malo preterivanja u svemu pomenutom. Poenta tih promena nije bila da se dođe do boljeg upravljanja; poenta je bila da se napravi vlada koja je više stranačka, sudovi koji su „elastičniji“, koji su više vezani za partiju; ili bi, možda, trebalo da je nazovemo, kako smo nekad činili, za Partiju.

Oni nisu imali mandat da to rade: Pravo i pravda izabrana je s procentom glasova koji joj je omogućavao da vlada, ali ne i da menja ustav. I tako, da bi opravdala kršenje zakona, partija je prestala da koristi uobičajene političke argumente i umesto toga počela da pronalazi spoljne neprijatelje. Neki su bili stari i poznati. Nakon dve decenije ozbiljnog poljsko-jevrejskog dijaloga i pomirenja, nakon

hiljada knjiga, filmova i konferencija, nakon konstruisanja tog spektakularnog muzeja, vlada je postala međunarodno ozloglašena usvajanjem zakona koji je ograničio javnu debatu o Holokaustu. Iako su ga na kraju promenili pod američkim pritiskom, zakon je uživao široku podršku partijske ideološke baze, kod novinara, pisaca i mislilaca, uključujući i neke goste na mojoj zabavi koji sad kažu da veruju da antipoljske snage kuju zaveru da za Aušvic optuže Poljsku umesto Nemačke. Nakon toga, partija se uključila u besmisleni svađu s izraelskom vladom, spor koji je izgleda osmišljen da bude privlačan kako za ljute, nacionalističke glasače Prava i pravde u Poljskoj tako i za ljute, nacionalističke glasače Benjamina Netanjahua (Benjamin Netanyahu) u Izraelu.

Neki su neprijatelji novi. Nakon kratkog perioda napadanja islamskih imigranata, što je teško u zemlji u kojoj gotovo da ih uopšte nema, partija je svoj gnev usmerila na homoseksualce. Nacionalni nedeljnik, *Gazeta polska*, čijih je nekoliko novinara bilo na mojoj novogodišnjoj zabavi, štampao je nalepnice „Slobodna zona od LGBT“. U predvečerje još jednih parlamentarnih izbora oktobra 2019. godine, državna je televizija prikazala dokumentarac pod naslovom *Invazija*,¹ opisujući tajni LGBT plan da se potkopa Poljska. Katololička crkva u Poljskoj, nekad neutralna institucija i apolitički simbol nacionalnog jedinstva, počela je da promovise slične teme. Sadašnji nadbiskup Krakova, mesto koje je ranije zauzimao papa Jovan Pavle II, održao je propoved u kojoj je homoseksualce opisao kao „kugu“ duginih boja koja je zamenila „crvenu kugu“ komunizma.² Njegovu je propoved gromko pozdravila poljska vlada, da bi to s njenog Jutjub kanala uklonili moderatori tog sajta zato što predstavlja govor mržnje.

Ovaj sled događaja doveo je do toga da meni i nekim mojim gostima s novogodišnje zabave bude teško da pričamo o bilo čemu. Nisam, na primer, vodila ni jedan jedini razgovor s Anjom Bjeleckom (Ania Bielecka), nekad jednom od mojih najbližih prijateljica, kumom jednog mog deteta, nakon histeričnog telefonskog poziva aprila 2010, nekoliko dana pošto se kod Smolenska u Rusiji srušio avion s poljskim predsednikom, na šta ću se ubrzo vratiti. Bjelecka je arhitekta čiji su prijatelji, sadašnji i bivši, neki od najpoznatijih umetnika njene generacije; takođe uživa, ili je uživala u izložbama moderne umetnosti i čak je nekoliko puta odlazila na venecijansko Bijenale. Jednom mi je kazala da je ništa manje nego u izložbama uživala u posmatranju ljudi na Bijenalu, sve te umetničke gospode s detaljno osmišljenim izgledom. No, poslednjih godina postala je bliska s Jaroslavom Kačinjskim (Jarosław Kaczyński), vođom Prava i pravde i bratom blizancem poginulog predsednika. Sada redovno organizuje ručkove za Kačinjskog u svom stanu, velika je kuvarica, i raspravlja o tome koga bi trebalo da imenuje u kabinet. Rečeno mi je da je poljski ministar kulture, autor napada na poljske muzeje, bio njena preporuka. Pokušala sam da je vidim pre nekoliko godina u Varšavi, ali ona je odbila. „O čemu bismo razgovarale?“, napisala mi je u poruci, a potom začutala.

Još jedna moja gošća, ona koja je pucala iz pištolja, na kraju se razvela od muža koji je Britanac. Njena se ekscentričnost preobrazila u nešto drugo, počela je da provodi dane kao internet-trol s punim radnim vremenom, fanatično promovišući svu silu teorija zavere od kojih su mnoge otrovno antisemitske. Tvituje o jevrejskoj odgovornosti za Holokaust; jednom je postavila reprodukciju eng-

leske srednjovekovne slike na kojoj su navodno Jevreji raspeli dečaka, uz komentar: „A onda su bili iznenađeni kad su ih proterali“, misleći na proterivanje Jevreja iz Britanije 1290. godine. Prati najvažnije zastupnike američkog pokreta alternativne desnice (*alt-right*), čiji jezik ponavlja i promoviše.

Treći gost, novinarka Anita Gargas (Anita Gargas), celu je prethodnu deceniju provela stalno iznova ispitujući grupu teorija zavere koje uključuju smrt predsednika Leha Kaćinjskog (Lech Kaczyński) u padu aviona blizu Smolenska, svaki put izlazeći s drugačijim objašnjenjem.³ Našla je posao u *Gazeti polskoj*, nedeljniku koji je štampao anti-gej nalepnice. Četvrti gost, Rafal Žemkevič (Rafal Ziemkiewicz) izgradio je ime kao istaknuti protivnik međunarodne jevrejske zajednice. O Jevrejima govori kao o „podlim“ i „pohlepni“,⁴ nazivajući jevrejske organizacije „ucenjivačima“⁵ i žaleći zbog svoje ranije podrške Izraelu.⁶ Čini se da je ozloglašenosť koju je stekao takvim jezikom podstakla njegovu uzdrmanu karijeru, pa se sada često pojavljuje na državnoj televiziji koja je pod kontrolom partije.

Saznala sam da su se zbog političkih pogleda neki od bivših prijatelja otuđili od svoje dece. U nekoliko slučajeva otuđenje je temeljno. Iako duboko posvećena političkoj partiji s otvoreno homofobnim programom, jedna moja nekadašnja prijateljica ima sina koji je gej. No, i to je tipično, te podele prolaze kroz porodice kao i kroz grupe prijatelja. Imamo komšiju blizu Hobjelina čiji roditelji slušaju provladinu katoličku stanicu Radio Marija koja promoviše teorije zavere. Oni ponavljaju njene mantre, od njenih neprijatelja prave svoje. „Izgubio sam majku“, kazao mi je komšija, „ona živi u drugom svetu“.

Da bi moj vlastiti interes u svemu ovom bio jasan trebalo bi da ukažem na to da je ponešto od razmišljanja u kategorijama teorija zavere usmereno i na mene. Moj muž je bio godinu i po dana poljski ministar odbrane u koalicionoj vladi koju je predvodila Pravo i pravda tokom svog prvog, kratkog iskustva na vlasti. Kasnije, prekinuo je s tom partijom i tokom sedam godina bio je ministar spoljnih poslova u drugoj koalicionoj vladi, onoj koju je predvodila partija desnog centra, Građanska platforma. Godine 2019. kandidovao se za Evropski parlament i pobedio, iako nije trenutno deo vođstva političke opozicije.

Povremeno sam živela u Poljskoj od 1988, s dugim periodima provedenim u Londonu i Vašingtonu, pišući istorijske knjige i radeći kao novinarka za britanske i američke listove. Po poljskim standardima to od mene čini egzotičnog bračnog partnera, iako je do 2015. većina ljudi bila znatiželjna a ne ljuta kada je o meni bila reč. Nikad nisam iskusila nikakvu vrstu direktnog antisemitizma, nikad nisam osetila nikakvo neprijateljstvo; kada sam objavila knjigu poljskih recepata, s namerom da, između ostalog, prevaziđem negativne stereotipe o Poljskoj u svetu, reakcija u Poljskoj, čak i među poljskim kuvarima bila je najčešće pozitivna, iako ponešto zbunjujuća. Takođe, prilično sam se trudila da ostanem izvan politike, uglavnom izbegavajući poljsku televiziju, osim razgovora o knjigama koje sam pisala.

No, nakon pobede Prava i pravde u inostranstvu su počeli da se pojavljuju negativni članci o vladi i za njih sam ja bila okrivljena. Na naslovnim stranicama dvaju prorežimskih časopisa, *wSieci*⁷ i *Do Rzeczy*⁸ (u oba rade naši negdašnji prijatelji) bila sam označena kao potajni

jevrejski koordinator međunarodnih medija i tajni režiser negativnog medijskog pokrivanja događaja u Poljskoj; da bi cela stvar izgledala zlokobnija, jedan je časopis izmislio detalje o mojoj porodici. Slične priče pojavljivale su se u večernjim dnevnicima državne televizije, zajedno s potpuno izmišljenom pričom o tome kako me je Pravo i pravda otpustila s posla koji nisam ni imala.⁹ Na kraju su prestali da pišu o meni: negativno izveštavanje svetskih medija postalo je isuviše rašireno da bi ga mogla koordinisati jedna osoba, pa bila ona i jevrejska osoba. No, sasvim prirodno, tema se povremeno pojavljivala na društvenim mrežama. Tokom kampanje mog muža za Evropski parlament neke ljude iz njegovog tima pitali su više o meni i mojim „antipoljskim aktivnostima“ nego o njemu. Volela to ili ne, deo sam ove priče.

Kada je sve počelo, osećala sam neku vrstu deža vija. Prisećala sam se kako sam čitala slavni dnevnik rumunskog pisca Mihaila Sebastijana (Mihail Sebastian) pisanog između 1935. i 1944. U njemu je opisao čak i ekstremniji pomak u vlastitoj zemlji. Kao i ja, Sebastijan je bio Jevrejin, iako ne religiozni; kao i mi, većina njegovih prijatelja bili su politički na desnici. U dnevniku je opisao kako su, jedan po jedan, bili privučeni fašističkom ideologijom, kao leptiri ka neodoljivom plamenu. Prisećao se arogancije i samouverenosti prijatelja koji su se udaljavali od određivanja sebe kao Evropljana, poštovalaca Prusta (Proust), putnika za Pariz, i koji su, umesto toga, počeli da se nazivaju Rumunima po krvi i tlu. Slušao je kako skreću ka teorijama zavere ili postaju usput okrutni.

Otvoreno su ga vređali ljudi koje je godinama pozna-
vao i potom se ponašali kao da se ništa nije desilo. „Da li